



NƏRİMAN NƏRİMANOV



Azərbaycanda azadlıq, tərəqqi və xoşbəxt həyat uğrunda mübarizənin parlaq səhifələrindən biri Nəriman Nərimanovun adı ilə bağlıdır. O, ensiklopedik biliyə malik böyük yazıçı və inqilabçı idi. İlk təhsilə başladığı gündən ömrünün axırına qədər kitabdan, mütaliədən ayrılmamışdı, insana məxsus ən böyük mənəvi zövqü, mənəvi ləzzəti kitabdan alan bu ölməz sənətkarın həyatı eyni zamanda əməli fəaliyyətlə, arasıksizləmə faydalı iş və əməklə bağlı olmuşdur.

N.Nərimanovun həyat yoluna nəzər saldıqda gözümüz qabaqında nəhayətsiz bir fəaliyyət, yaradıcılıq meydanı açılır. O nələr etmişdir: elm, maarif, ədəbiyyat, teatr, məktəb, səhiyyə və s. ilə məşğul olmuşdur. Onun gəniş elmi, ədəbi-siyasi, ictimai, inqilabi fəaliyyətinin miqyasını təsəvvürə gətirdikdə insani heyret bürürür. Məəttəl qalırsan ki, cəmi 55 il ömür etmiş bir adam bu qədər ölçüsüz işləri necə yerinə yetirə bilmiş, necə böyük iş və fəaliyyət mədəniyyətinə, əqli və əməli əmək intizamına malik olmuşdur!

Oxuculara təqdim olunan bu monoqrafiyanın məncə ən qiymətli cəhətlərindən biri budur ki, Nərimanov haqqında oxucuya geniş məlumat verir. Onun həyat yolundan, ailə mühitindən, ictimai əlaqələrindən, yaşadığı cəmiyyətdə müxtəlif təbəqələrlə, cürbəcür adamlarla münasibətlərindən söhbət açır, ədəbi və inqilabi mübarizəsinin, yüksəliş və inkişafının xüsusiyyətləri, mərhələləri, mürəkkəb və ziddiyyətli cəhətləri barədə danışır.

Monoqrafiyanın müəllifi Teymur Əhmədov uzun illər böyük həvə və məhəbbətlə Nərimanovun həyatını, yaradıcılığını, xalqın maarif və mədəniyyətini yüksəltmək uğrunda alovlu fəaliyyətini, siyasi-ictimai görüşlərini hərəkətini, məfkurəcə yüksəlməsini tədqiq və təhlil etmiş, bu mövzuda bir sıra yazılar çap etdirmişdir.

Mirzə İBRAHİMOV,
Xalq yazıçısı, akademik.
5 may 1981-ci il.

Həmin yazılardan birini yubiley münasibətilə oxuculara təqdim edirik.

UŞAQLIQ VƏ GƏNCLİK İLLƏRİ (1870-1890-cı İLLƏR)

1. Nəriman Nərimanovun nəsli, ailə mühiti, ibtidai təhsili. Nəriman Kərbəlayi Nəcəf oğlu Nərimanov 1870-ci il aprel ayının 14-də Tiflis şəhərində əsilzadə bir ailədə doğulmuşdur. Ona əslən Cənubi Azərbaycanın Urmiya mahalından olan ulu babasının adını vermişlər.

Salman Nərimanov xatirə dəftərində yazır ki, ulu babamız Nəriman XVII əsrdə Kaxetiya valisi I İraklinin sarayında "sabitqədəm" eşik ağası olmuşdur.

Kərbəlayi Nəcəfin atası Allahverdi bəy XIX əsrdə Zaqafqaziyada tanınmış musiqi xadimlərindən idi. Onun mələhətli, xoş səsi və Şərq musiqi alətlərində ustalıqla ifası ürəkləri fəth etmişdi. Allahverdi bəy gürcü və Azərbaycan xalq mahnılarını böyük məhərrətlə oxuyardı. O, romantik gürcü şairi Nikolos Barataşviliinin atası ilə yaxın dost, Aleksandr Çavçavadze və Qriqol Orbeliani ilə şəxsən tanış, həmsöhbət idi. Şair Qriqol Orbeliani Allahverdi bəyin bütün Gürcüstanda məşhur tarzen olduğunu öz müxəmməsində ehtiramla qeyd etmiş, Şahzadə lohan isə "Kalmasoba" dastanında şah lohan Xeləşvilinin Gürcüstanda Sulaver kəndində, şahənə bir məclisdə məşhur tarzen-xanəndə Allahverdi bəylə görüşdüyün müəhəbbətlə qələmə almışdır. Şah lohan Allahverdi bəyin mələhətli səsinə və məhərrətlə tar çalmasına heyran qalmışdır.

Gürcüstan vilayətinin hökmdarı II İrakli "xoş sövt, xoş həccə" xanəndənin pərəstişkarlarından idi. O, Allahverdiyə bəyzadəlik mənəbəi vermiş, ona hörmət və ehtiramla yanaşmışdır. Allahverdi bəy bütün ömrü boyu Tiflisdə böyük zövqlə tikirdiyi ikimərtəbəli mülkündə yaşamışdır. Bu ata-baba mülkü sonralar Kərbəlayi Nəcəfə qalmışdı. Kərbəlayi Nəcəf tiflisi Hacı Məmmədqasım Zamanovun qızı Həlیمə xanımla evlənmiş, məhriban ailə həyatı qurmuşdur. Onların doqquz övladı olmuşdur: Salman, Mərzivə, Rza, Rizvan, Fatma, Sekinə, Rizvan (ölən uşağın adı verilib), Nəriman, Zöhrabanu.

Kərbəlayi Nəcəf böyük ailəni çox çətinliklə dolandırmıdı. Buna baxmayaraq, oğlu Salmanı təhsil almaq üçün mərsiyəxan Hacı Molla Tağının mədrəsəsinə göndərmişdi. Salman on yəşində iken Quranı oxumağı bacarır, Sədi Şirazi-nin "Gülüstən" əsərini əzbər söyləyirdi. Bu, Kərbəlayi Nəcəfi sevindirirdi. Çünki o, böyük oğlunun din xadimi olmasını istəyirdi. Məhz elə bu arzu ilə də onu Tiflis ruhani məktəbinə qoymuşdu. Lakin Kərbəlayi Nəcəfin tez-tez xəstələnməsi, ailə vəziyyətinin ağırlığı Salmana öz təhsilini davam etdirməyə imkan verməmişdi. Buna görə də ana babası Hacı Məmmədqasım onu bir peşə sahibi etmək üçün tacir Hacı Sadıqın yanına şagird göndərmişdi. Bu, ailənin ümumi maddi vəziyyəti bir az yüngülləşdirmişdisə də, elə bir ciddi dönüş yaratmamışdı. Salman hər yerdə haqsızlığa, zorakılığa rast gəlir, ona görə də iş yerini tez-tez dəyişirdi: gah Dəmirçi Həsəneli qəryəsində, Əlkürd çayı sahilində dükancı, gah Qarayazı məşəsinə fəhlə, gah da Şeytanbazarda xırdavatçı işləyirdi.

Həyat çətinlikləri ilə üz-üzə gələn Salman ruhdan düşmüş, ciddi mütlaliə edir, xalq üçün yararlı bir adam olmaq arzusu ilə yaşayırdı.

Nəriman Nərimanovun bədii yaradıcılığı ilə ictimai və siyasi fəaliyyəti arasında üzvi bağlılıq vardır. Onun ömrünün mühüm hissəsi qəlbən inandığı və həyatının başlıca vəzifəsi sayaraq müqəddəs amala çevirdiyi xalq işi uğrunda ardıcıl mübarizələrdə keçmişdir. Siyasi cərpışmaların daha da gərginləşdirdiyi son dərəcə mürəkkəb şəraitə baxmayaraq, Nəriman Nərimanov milli maraqları daim üstün tutan rəhbər kimi taleyüklü problemlərə münasibətdə xalqımızın mənafeyini imkanlarının ən son həddinədək müdafiə etmişdir...

Nəriman Nərimanovun XX əsr Azərbaycan tarixində əhəmiyyətli iz qoymuş ictimai-siyasi fəaliyyəti məhz ulu öndər Heydər Əliyevin nüfuzu və qətiyyəti sayəsində layiqli qiymətini alaraq bütöv şəkildə doğma xalqa çatdırılmışdır. Nəriman Nərimanovun 100 və 125 illik yubileylərinin təntənə ilə qeyd edilməsinin, Bakıda əzəmətli abidəsinin ucaldılmasının və ev-muzeyinin yaradılmasının, həmçinin ölkəmizin hüduqlarından kənarda xatirəsinin əbədiləşdirilməsinin təşəbbüskarı ümummilli lider Heydər Əliyev olmuşdur.

İlham ƏLİYEV,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti.

Onun öz təhsilini yarımçıq qoyması Həlیمə xanıma dərđ olmuşdu. Buna görə də o, kiçik oğlu Nərimanı hökmən oxudacağına and içmişdi. Bu, ailədə həminin arzusu idi. Çünki Nəriman hələ kiçik yaşlarından öz ağıllı davranışı, iti zəkası, həssaslığı ilə diqqəti cəlb etmişdi. Həlیمə xanımın şirin nağılları, Kərbəlayi Nəcəfin böyük qardaşı Əlimirzənin ürəkaçan söhbətləri balaca Nərimanın mənəvi qidasına çevrilmişdi.

Salman tez-tez bacı və qardaşlarını başına toplayar, onlara Sədinin, Hafizin, Vaqifin, Zakirin, Puşkin və Lermontovun şeirlərindən oxuyardı. Nəriman eşitdiyi şeirlərin çoxunu əzbər söyləyirdi. Balaca qardaşının elmə, ədəbiyyata coşqun həvəsi Salmanın qəlbində ümid çirağı yandırılmışdı. O, əmisi Əlimirzənin köməyi ilə Nərimana ərəb və rus əlifbasını öyrədir, onu Qafqaz şeyxülislamının nəzarəti altında olan altısinifli məktəbə hazırlayırdı. Nəhayət Nəriman 1879-cu ildə Tiflis ruhani məktəbinə daxil olur. Zaqafqaziya maarif müfəttişliyinə tabe olan bu məktəbdə proqrama şəriət dərsi, Azərbaycan, fars və ərəb dillərinin tədrisi daxil edilsə də, təhsil əsasən rus dilində keçirilirdi. Buna görə də Nəriman ciddi çalışır, çoxlu mütaliə edirdi. İlk təhsil müvəffəqiyyətlə başa çatır. Nəriman 1885-ci ildə məktəbi bitirir, təhsilini davam etdirmək üçün Qori şəhərindəki Zaqafqaziya müəllimlər seminariyasına hazırlaşır.

2. Zaqafqaziya (Qori) Müəllimlər Seminariyasında. XIX əsrdə Rusiyada mü-tərəqqi meyllərin tədricən gücləndiyi dövrdə sakit qəza şəhəri Qoridə Zaqafqaziya müəllimlər seminariyası açılmışdı. Çar hökuməti ucaqr müstəmləkə ölkələrində yerli əhaldin sədaqətli, itaətkar məmurlar hazırlamaq niyyətində idi. Məhz bu məqsədlə Zaqafqaziya müsəlmanları üçün də belə bir seminariyanın açılmasını nəzərdə tutulmuşdu. Lakin çar hökuməti 1879-cu il sentyabr ayının 23-də Azərbaycandan xeyli uzaq bir yerdə - Qoridə, Zaqafqaziya müəllimlər seminariyasında tatar (*Azərbaycan - T.Ə.*) söbəsi yaratdı. Məlum olduğu kimi, çar hakimləri Azərbaycan məktəbləri üçün müəllim kadrlarının Bakı və Gəncə şəhərlərində deyil, uzaq bir yerdə hazırlanmasını müsəlman tələbələrini dindarların mənfi təsirindən qorumaq bəhanəsi altında həyata keçirirdilər.

Əslində bu hadisə, N.Nərimanovun sonralar dediyi kimi, çarizmin ruslaşdırmaq siyasəti ilə bağlı idi. Lakin seminariyanın demokratik əhvali-ruhiyyəli müəllimləri yerli xalqların mədəni tərəqqisi üçün yararlı, sağlam düşüncəli gənc müəllim kadrları tərbiyə etməyə çalışırdılar. Onların mülahizəsinə görə müəllim məmur deyil, əgər məmurdursa, onda müəllim deyildir.

Zaqafqaziya müəllimlər seminariyasını bitirmiş bəzi məmur təbiətli gənclər, doğrudan da müəllim ola bilmədiklər. Lakin doğma xalqını etalət, avamlıq və səfəlet girdabından xilas etmək istəyən vətənpərvər gənclər ictimai-siyasi xadim, görkəmli yazıçı, jurnalist və əsl xalq müəllimi səviyyəsinə yüksəlmişlər. Zaqafqaziya müəllimlər seminariyası onlarca "ürəyi atəşli" azərbaycanlı müəllim yetirmişdi ki, bunlardan biri də Azərbaycan xalqının böyük oğlu Nəriman Nərimanov idi.

N.Nərimanov seminariyanın ibtidai hazırlıq kursuna 1885-ci ildə, on beş yaşında iken daxil olmuşdu. Seminariyanın qeyri-adi həyatı sıxıntılı idi. Burada tələbələr ağır rejim şəraitində təhsil alırdılar. Rus dilinə və şəriət dərslərinə xüsusi qayğı göstərilirdi. Prof. Əziz Şərifin dediyi kimi, "çar mütləqiyyətinin fikrincə, on xalq gələcək müəllimləri çarizmin yerlərdəki ruslaşdırma siyasətinin təbliğatçısına çevirməli, şəriət isə onların qulluq vaxtı dindarlıq mövqələrinə möhkəmləndirmələri üçün təmsil idi".

Seminariyanın ağır qayda-qanunu, qapalı pansion həyatı gənc Nərimanın qəlbini sıxırdı. Lakin oxumaq arzusu onun varlığına hakim kəsilmişdi; o hər şeylə maraqlanı, müntəzəm mütaliə edirdi. Nərimanın elmə coşqun marağı onun ilk müəllimləri - Səfərəli bəy Vəlibəyovun, Nikolay Lomaurlinin, Əbdüssəlam Axundzadənin və Kərp Urusovun nəzərini cəlb etmişdi. Onlar Nərimanın gələcəyinə inanır, ona qayğı ilə yanaşırdılar. Səfərəli bəy Vəlibəyovun şəxsinə gənc Nəriman özünün ən yaxın məsləhətçisini tapmışdı. Bu maarifpərvər müəllim öz tələbələrində A.O.Çernyayevskinin "Vətən dili" dərsliyini yeni, səslı metodla keçir, uşaqların zəhni inkişafına xüsusi diqqət yetirir, onları xalqa, vətənə məhəbbət ruhunda tərbiyə edirdi. O, istedadlı gənclərin havadanı idi.

Nəriman 1886-cı il may ayının 21-də tatar söbəsinin yuxarı hazırlıq kursuna dəyişdirilir və burada bir il oxuyur. Yuxarı hazırlıq kursunda Nəri-

manın qayğısı artmışdı. Seminariya tələbələri demək olar ki, səhərdən axşama kimi ciddi nəzarət altında çalışdırıldılar. Onlar rus dili və şəriət dərsləri ilə yanaşı, həndəsə, cəbr, tarix və coğrafiya fənləri keçir, musiqi və mahnı öyrənirdilər.

Tələbələrə müəyyən əməli vərdişlər yaratmaq niyyəti ilə onlara kənd təsərrüfatının müxtəlif sahələri - bağçılıq, tarlaçılıq, bostançılıq, ipəkçilik və arıçılıq haqqında məşğələlər də keçirilirdi.

odlu üreyi günəş zərrəsi kimi gənc Nərimanın fikirlərinə işıq, ruhuna qol-qanad verirdi. O, dostu Musa Quliyevlə millət, vətən təəssübü çəkən bu qeyrətli gənclərə həsəd aparırdı. Aleksandrovski Müəllimlər İnstitutu Nərimanı özünə doğru çəkirdi.

Seminariyanın pedaqoji şurasının 30 may 1887-ci il tarixli protokolundan məlum olur ki, yuxarı hazırlıq kursunu müvəffəqiyyətlə bitirən



Nəriman atası Nəcəf bəylə. Tiflis, 1882-ci il

Nəriman dərindənənar vaxtlar pansionun məktəbyanı sahəsində əkib-becərməklə məşğul olar, meteoroloji müşahidələr aparar, eyni zamanda ciddi mütaliə edərdi. Jül Vernin, Mayn Ridin, Servantesin, Turgenevin, Puşkin və Lermontovun əsərlərini oxuması gənc Nərimanın romantik xəyalına qol-qanad verir, onda anlaşılmaz əhvali-ruhiyyə oyaırdı. Nəriman çox şeyləri özü üçün aydınlaşdırıa bilmirdi.

Yuxarı hazırlıq kursunun tələbələrini vaxtaşırı ekskursiyalara da aparırdılar: Onlar Qori şəhərinin ətraf yerlərinə - meşələrə, dağlara səyahətə çıxar, zəngin kolleksiyalar toplayardılar. Tiflis şəhərinə səyahətlər isə Nərimanı daha çox sevindirirdi. Çünki o, Tiflisdə fürsət düşən kimi müəllimdən icazə alıb evlərinə baş çəkər, məhriban anasının xeyir-duasını, atasının nəsihətlərini eşidər, əmisinin şirin söhbətlərinə qulaq asardı. Qardaşı Salman ona yeni şeirlərini oxuyar, şəhər həyatından maraqlı əhvalatlar danışardı.

Seminariya tələbələri Tiflisdə olarkən Aleksandrovski Müəllimlər İnstitutunun yataxanasında gecələyirdilər. Odur ki, institutun tələbələri ilə seminarist gənclər arasında səmimi ünsiyyət yaranmışdı. Opera, balet və teatr tamaşalarından sonra onlar qızgın mübahisələr edərdilər. Nəriman burada Sultanməcid Qəni-zadə və Həbib bəy Mahmudbəyovla yaxından tanış olmuşdu. İnstitutun son kursunda oxuyan Sultanməcid həssas təbiətli, məhriban Nərimanın ağıllı mühakimələrindən xoşlanırdı. Sultanməcid mübahisələrin birində ona demişdi:

"Qardaşım, doğru deyirsən, nə milli teatrımız, nə də məktəbimiz var. Çünki bizim xalq zülmət ələmində yaşayır. Onun ağıl çiraqlarına böyük ehtiyacımız var. Müsəlman uşaqları oxumalıdır. Hamı millət tərəqqi yolunda yürüş edərkən müsəlmanlar qəflət yuxusunda. Onu biz ayıltmaq, kim ayıldacaq".

İstər Sultanməcidin, istərsə də Həbib bəyin

N.Nərimanov seminariyanın üçillik əsas şöbəsinə dəyişdirilmişdir.

1887-1890-cı illərdə bu şöbədə təhsil alan Nərimanın A.O.Çernyayevski, N.I.Novopasski, V.Axundzadə kimi tələbkər müəllimləri olmuşdur. Onlar seminarist tələbələrə kamil elmi bilik əldə etməsi üçün elmi-kütləvi və bədii ədəbiyyat mütaliəsinə coşqun həvas oyaıdır, gözəl oxu, şifahi danışqı və məntiqi mühakimə vərdişləri tərbiyə edirdilər. Əsas şöbənin tələbələri simli orkestr, nəğmə və dram dərnyində ciddi fəaliyyət göstərirdilər.

Demokratik əhvali-ruhiyyəli müəllimlər gənclərin hərtərəfli inkişafı üçün müxtəlif tədbirlərə əl atırdılar. Onlar tarixi günlərə, klassik rus yazıçılarına, görkəmli pedaqoq və alimlərin xatirəsinə həsr olunmuş ədəbi-bədii gecələrdə tələbələrə istedad və bacarığının daha da artmasına çalışdırıldılar.

A.O.Çernyayevskinin rəhbərliyi ilə rus və Azərbaycan dillərində kiçik pyeslərin tamaşaya qoyulması gənclərdə estetik hissin tərbiyəsinə, aktyorluq meyilinin yaranmasına ciddi təsir göstərirdi. Ədəbi-bədii gecələr tələbələrə teatr sənətinə marağını artırır, onlarda kiçik pyeslər yazmaq həvəsi oyaırdı. Bu kütləvi görüş zamanı müxtəlif millətlərdən olan tələbələrə bir-birinin milli mədəniyyətinə, dilinə, ədəbiyyatına qarşılıqlı hörmət hissi, dostluq və məhəbbət yaranırdı.

Seminariyanın ciddi və sərt qayda-qanunlarına baxmayaraq, pansion həyatı həminı bir-birinə yaxınlaşdırmış, səmimi bir ailədə birləşdirmişdi. Onlar istirahət vaxtları bir yerdə kitab oxuyur, musiqi və mahnı öyrənir, səmimi dostluq söhbətləri edirdilər. Bunlar Azərbaycan, gürcü və erməni gəncləri arasında beynəlmilləçilik, dostluq və yoldaşlıq duyğuları oyaırdı. Seminariyanın qabaqcıl fikirli müəllimləri tələbələrə humanist, insanpərvər tərbiyəçi olmasına, onların məfkurəcə formalaşmasına ciddi

diqqət yetirir, Dövlət Proqramı çərçivəsindən kənara çıxmayan mürtəcə dünyagörüşlü müəllimlərin əksinə olaraq öz xeyirxah niyyətlərini həyata keçirmək üçün sinifdənənar tədbirlərdən geniş istifadə edirdilər.

Əsas şöbənin tələbələri A.O.Çernyayevskinin rəhbərliyi və nəzarəti altında emalatxanalarda çalışdırıldılar: cildçilik, çəkməçilik, xarratlıq öyrənirdilər. Müəllimlər tələbələrə nəzəri biliklərinə həyatla əlaqələndirmək üçün onları Qafqazın və Rusiyanın mərkəzi şəhərlərinə - Tiflisə, Bakıya, Kiyeve, Peterburqa, Moskvaya və s. yerlərə elmi-mədəni səyahətlərə aparırdılar. Ekskursiya zamanı tələbələr yerli əhalinin həyatı, adət-ənənəsi, şifahi ədəbiyyatı və maddi mədəniyyəti haqqında bildiklərini möhkəmləndirirdilər. Bu səyahətlərin düzgün təşkili, elmi, tərbiyəvi xarakterdə olması üçün müəllim kollektivi əvvəlcədən səyahət təşkil ediləcək yerin coğrafi xarakteristikasını, onun xəritəsini, yer quruluşunu, iqlimini, əhalisinin etnik tərkibini, sənayesini, geoloji, nəbəti və zooloji xüsusiyyətlərini, tarixi keçmişini, bu yerlə əlaqədar olan ədəbi və tarixi xatirələri qabaqcadan" öyrənir, tələbələrə bunlarla tanış edirdilər. Əlbəttə, bu tədbirlər tələbələrə həyat və məişətdə dair məlumatların artırmaqla yanaşı, onlarda doğma vətənə və xalqa məhəbbət hissinə də gücləndirirdi. Belə bir şəraitdə təhsil alan gənclərin əksəriyyəti bilikli, təşəbbüskar olur, əməyi və dostluq yüksək qiymətləndirir, vətənə, xalqa xidmət əzmi ili yaşayırdılar. Seminariya tələbələrindən biri "Öz həyatımı necə keçirmək istəyirəm" inşasında inamlı yazırdı: "...Müəllimlər seminariyasının məqsədi hazırlıqlı xalq müəllimi yetirməkdir. Xalq müəllimi olmaq heç də asan iş deyil və onun vəzifələri son dərəcə çoxcəhətlidir. Xalq müəllimləri üçün təkcə nəzəri biliklər kifayət deyildir. Onlara əməli vərdişlər də lazımdır. Ona görə də seminariyaya daxil olan şəxs öz qarşısında seminariya daxilində və oranı bitirdikdən sonra nə kimi böyük işlər duracağını yaxşı bilməlidir. Bununla birlikdə o, həmçinin kənd müəlliminin maddi cəhətdən təmin olunmadığını və xidməti zamanı na kimi çətinliklərə dözməli olacağını da bilməlidir.

Bunların hamısını bilərək özümü bu qədər çətin, lakin şərəfli bir işə həsr etmək arzusu ilə varlı olmaq və dövlət qulluğunda yüksək bir məqsədə xidmət edən adam çox xoşbəxtdir. Qəlbim belə hiss və fikirlərlə dolu olduğundan, özümə xalq müəllimi olmaqdan daha yararlı bir vəzifə tapa bilmədim. Mən öz vətənimdə müəllim olmaq və faydalı işlər görmək arzusunda-yam..."

Nəriman 1890-cı il may ayının 22-də yazdığı "Moskva" adlı inşasında bu əzəmətli şəhərin gözəlliyini hərarət və ilhamla tərənnüm edir, rus xalqının öz doğma şəhərinə olan məhəbbətini bütün Rusiyaya, rus xalqının tarixinə məhəbbət kimi səciyyələndirir. O, Moskvanın Rusiya tarixində mühüm rol oynadığını xatırlatmaqla qeyd edir ki, Moskva çarların, imperatorların deyil, rus xalqının öz doğma şəhəridir; onun böyük sənət abidələrini xalq özü yaratmışdır. Moskva "rus adaminin" sevincinin, kədərinin təcəssümü və şahididir. "Rusiyada Moskvadan da qədim şəhərlər çoxdur, lakin bunlardan heç biri rus xalqının işıqlı və qaranlıq günləri ilə Moskva qədər uzun müddət və möhkəm bağlı olmamışdır".

Nəriman rus xalqının siyasi-ictimai və mədəni həyatına ciddi maraq göstərir, onun şanlı səhifələrinə hörmət və ehtiramla yanaşırdı. Nərimanın buraxılış kursunda yazdığı ikinci yoxlama işinin mövzusunun Rusiyaya həsr olunması da bunu aydın göstərir. O, 1890-cı il may ayının 28-də "Böyük Pyotrın islahatlarının əhəmiyyəti" adlı referat yazaraq Rusiyanın Pyotrdan əvvəlki və sonrakı dövrlərinin müqayisə etmiş və bununla da vaxtında keçirilmiş islahatlar nəticəsində Rusiyanın iqtisadi, ictimai və siyasi cəhətdən yüksəlib Avropanın ən qüdrətli ölkələri səviyyəsinə çatması barədə təsəvvür yaradır. O, Pyotru böyük dahi, sadə, əməksevər insan kimi səciyyələndirir. Onun rus xalqını nadanlıq zülmətinə işıqlığa - maarif yoluna çıxarmasını, Rusiyanı o dövrdə Avropanın qabaqcıl, maarifpərvər ölkələrinə yaxınlaşdırmasını söyləyir. O yazır: Pyotrun islahatlarından biri - Rusiyanın Qərbi Avropa ilə sıx əlaqəsinin yaradılması - rus xalqının maddi və mənəvi inkişafına ciddi təsir göstərdi. Pyotr nümunəvi olmağın insana fəvqaladə dərəcədə güclü təsirini çox gözəl anladığına görə, hər şeydən əvvəl, rus vətəndaşlarına böyük müəllim kimi öyrətmək istedikləri ən zəruri şeyləri öyrənir, öz şəxsi nümunəsi ilə həmidə qeyrət və hümmət hissi oyaırdı. Beləliklə, Rusiyanın həyatında bir sıra böyük yeniliklər yaradırdı.

Nəriman hələ seminariyada oxuyarkən taleyini xalqın taleyinə bağlamışdı. O, doğma xalqa, vətənə xidməti müqəddəs vətəndaşlıq borcu və şərəf bilirdi. "Kəşkül" qəzeti 28 iyun 1890-cı il tarixli nömrəsində yazırdı: "Qori dərül-müəllimin məktəbini bitirənlərdən bir qrupuna iyun ayının 6-da müəllimlik şəhadətnaməsi verilmişdir. Bunlardan biri də tiflisi N.Nəriman-zadədir. Müəllimlik şəhadətnaməsi alanlar bu günlər mətbəəmizə dəxi gəlib, iralıda vətən və əbnayi-vətənə xidmətlər edəcəklərini vəd vermişdirlər".

(davamı növbəti saylarımızda)